

ПОНЯТТЯ «КРИМІНОГЕННИЙ ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ»

ПАХНІН Микола Леонідович - кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.92

DOI 10.32782/LAW.2020.3.31

Розглянуто негативний вплив засобів масової інформації на населення. Проаналізовано тези про криміналізацію та віктимізацію населення через інформацію. Визначено поняття «криміногенний вплив ЗМІ». Його зміст – це криміналізація та віктимізація окремих людей та суспільства загалом, що виражається у формуванні відповідних світогляду і поведінки шляхом інформаційної діяльності. Показано, що з однієї сторони, це процес виховання кримінально протиправних поведінки та свідомості, а з іншої – процес перетворення особи на жертву кримінального правопорушення внаслідок виховання віктимної поведінки або нездатності протистояти злочинності. Знаряддям впливу є інформація, як сукупність відомостей або даних із великою кількістю форм, способів і методів її подачі.

Ключові слова: криміналізація, віктимізація, криміногенний вплив, засоби масової інформації, злочинність, жертва, протидія

Постановка проблеми

У зв'язку зі значним науково-технічним прогресом, збільшенням ролі інформації, зростанням кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями, виробництвом відповідних продуктів і наданням послуг, зростанням інформатизації, створенням глобального інформаційного простору, сьгоднішнє суспільство називають інформаційним. В ньому значна роль відводиться засобам масової інформації. Їх вплив на окрему людину і суспільство загалом важко переоцінити. Саме вони ста-

ли і джерелом, і знаряддям дії на населення, визначають критерії оцінки добра і зла, формують стереотипи поведінки. Нажаль, далеко не завжди вони мають позитивну дію на людей. Часто ці джерела наповнені зображеннями насильства і жорстокості, расової, національної, релігійної та інших видів нетерпимості, драматизації криміногенної ситуації, романтизації злочинної діяльності, шкідливого способу життя (реклама алкогольних напоїв та тютюнових виробів) тощо. Разом перераховане чинить негативну дію на особистість, направляє її на протиправний шлях, викликає страх, сіє паніку, завдає шкоди здоров'ю населення. Негативні наслідки виникають у духовній, культурній, соціальній, політичній, воєнній, економічній та інших сферах життя. Окреслена ситуація викликає сильне занепокоєння і вимагає її дослідження з метою прийняття адекватних рішень реагування з ціллю її оздоровлення.

Стан наукового дослідження

Даної проблеми торкалися в своїх роботах О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кулик, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, О. В. Олішевський, В. М. Попович, О. С. Сотула, С. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, С. Ю. Шостко, Н. С. Юзікова та інші. Окремої уваги заслуговують наукові здобутки О. І. Бугери (Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед

неповнолітніх), В. І. Галагана (Запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх), В. М. Дрьоміна (ЗМІ як фактор інституціоналізації злочинності) М. О. Д'ячкової (Засоби масової інформації як кримінологічний феномен) та О. І. Напиральської (Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді). В їхніх працях зустрічається словосполучення «криміногенний вплив», проте відсутнє визначення такого впливу засобів масової інформації.

Мета статті

Розробити теоретичні засади протидії негативним впливам джерел інформації в частині визначення поняття «криміногенний вплив ЗМІ».

Виклад основного матеріалу

Як зазначає С. В. Кушнар'єв, вплив ЗМІ на людину починається з раннього віку і триває все життя. По суті, в сучасному світі ЗМІ перебрали на себе значну частину функцій із формування свідомості людей, виховання їх поглядів, ідей, звичок тощо. Людина, яка раніше не зустрічалася з тією чи іншою проблемою, завдяки можливостям ЗМІ змогла познайомитися з найрізноманітнішими проявами суспільного життя, скласти про них певну уяву і сформувати до них відповідне ставлення [1, с. 26].

Вище вказано загальну характеристику дії джерел інформації, а ось далі, залежно від смислової наповненості інформаційного продукту, що транслюється через ЗМІ, виділяють такі різновиди інформації: 1) порівняно нейтральна інформація (висвітлена інформація не має чіткого взаємозв'язку з досліджуваними явищами кримінологічної науки, проте транслює негативні соціальні феномени, які мають кримінологічне «забарвлення»); 2) кримінологічно значуща інформація про окремі злочини, злочинність, її динаміку, рівень та стан, причини та умови злочинності, злочинців та їх жертв, заходи запобігання та профілактики злочинності, нормативно-правову базу щодо вирішення кримінологічних проблем,

діяльність органів кримінальної юстиції, інститутів громадянського суспільства; 3) кримінологічно-деструктивна інформація (заперечення або замовчування кримінально значущих подій, попри їх об'єктивне існування; драматизація злочинності або криміногенної ситуації; вплив на криміналізацію соціуму завдяки пропаганді кримінальної субкультури, романтизації злочинності, формування антисуспільної настанови на вчинення злочину; пряме чи завуальоване підбурення до вчинення кримінально каранних діянь; неестичні або аморальні подробиці, зокрема про особистість злочинців та жертв) [2, с. 279]. Тут окреслено позитивний і негативний вплив ЗМІ. Далі, відповідно до теми нашого дослідження звернемо увагу на негативну дію джерел інформації і пропонуємо розглянути наступні дві тези.

I. Негативний вплив ЗМІ на населення.

На необхідність розроблення цієї теми звертали увагу ряд науковців. Так, за словами М. О. Д'ячкової, концепція ЗМІ як кримінологічного феномену не знайшла цілісного відображення в існуючих наукових працях, що, безсумнівно, викликає необхідність дослідження впливу ЗМІ у кримінологічному вимірі у таких площинах – криміногенний або профілактичний вплив на суспільство та його інституційно-правову систему; криміногенний або профілактичний вплив на індивіда як фактор його соціалізації та поведінки [3, с. 1].

Сьогодні потужні українські мас-медіа у своїх продуктах (серіалах, телепередачах, проектах), як зазначає Д. А. Глушко, культивують антисуспільні погляди, які є оціночними судженнями (стереотипами мислення) значної частини людей, що виражають прийнятне ставлення до кримінальних форм задоволення повсякденних потреб та інтересів. Фактично антисоціальні погляди виступають дороговказом, підштовхують до вчинення злочинів тих, хто вагається [4, с. 5].

В багатьох випадках ЗМІ здійснюють негативний вплив на динаміку злочинності. Одна з небезпечних для духовно-моральної атмосфери суспільства традицій ЗМІ полягає в прагненні експлуатувати низинні,

руйнівні тенденції людської підсвідомості. Телебачення, кінематограф, література, друковані ЗМІ повністю використовують тягу людини до всього трагічного, пов'язаного зі стражданнями. Відомо і досить цинічне журналістське кредо: чим більше жертв і катастроф, тим цікавіша інформація для глядача (і читача). Тому в перших кадрах телевізійних новин, на перших шпальтах газет, смакуючи деталі, розписуються великі та малі трагічні події. Людину затягують як глядача, читача, апелюючи до найсильніших її переживань. Звертання до них завжди приносило найбільші касові збори кінофільмам (наприклад, кривавим бойовикам) і книгам відповідного змісту. І в ХХІ столітті (всупереч культурним традиціям і логіці розуму) більшість людей готові читати та дивитися те, що може спричинити граничне внутрішнє напруження і навіть стресовий стан. Водночас для успішної маніпуляції свідомістю людей потрібна саме атмосфера страху, затяжного стресового стану, що блокує творчий (критичний) розум. Це найкраще підґрунтя для середовища формування «нерухливого», догматичного мислення і перевірений засіб придушення пізнавальної активності людини. На тлі емоційного дискомфорту можна впровадити у свідомість особистості та суспільства будь-який міф і одночасно довести їх до повної соціальної апатії [5, с. 226-227].

Криміногенний інформаційний вплив ЗМІ в низці випадків, як зазначає М. Мокряк, спрямований на вирішення конкретних завдань:

- поширення завідомо неправдивої інформації, а також публікація відомостей і фактів, що відводять убік слідство в кримінальних справах;
- створення засобами масової інформації громадської думки, що сприяє розвалу кримінальних справ, які володіють величезним суспільним резонансом;
- розголошення конфіденційних відомостей, що становлять службу таємницю, таємницю слідства;
- компрометація правоохоронних органів і їх окремих представників, які виявляють активність у боротьбі зі злочинністю [6, с. 197]. Науковець перерахувала ряд яскра-

вих прикладів негативного впливу інформації, але вони далеко не всі.

Проаналізувавши теоретичні доробки багатьох дослідників криміногенного впливу ЗМІ, О. М. Бодунова та В. П. Любавіна виокремлюють певні групи дій, через які й здійснюється зазначений вплив: інформування суспільства про певні події, пропаганда, інформування про методи та способи вчинення злочинів, зловживання ненормативною лексикою, романтизація й ідеалізація злочинності, героїзація злочинців, реклама алкогольної й тютюнової продукції, сприяння та розвиток кримінальної субкультури, формування негативної думки про державні та правоохоронні органи та посадових осіб, заходи з профілактики й боротьби зі злочинністю [5, с. 227]. Даний перелік варто доповнити сьогодні розпалюванням релігійної нетерпимості і насильства до представників Української Православної Церкви.

ЗМІ в силу своєї інформаційної політики або у зв'язку з їх криміналізованістю, зі зловживанням свободою слова виявляють криміногенний вплив на особистість і суспільство загалом. Через віктимізацію та криміналізацію суспільства вони сприяють поширенню агресивності, віктимної поведінки, поширенню злочинів насильницького характеру. Механізм криміногенного впливу ЗМІ на злочинність являє собою латентний вплив, спрямований на емоційний стан і поведінку людей, що сприяє криміналізації та віктимізації як суспільства загалом, так і конкретних осіб, що виражається в кримінальній (криміногенній) поведінці [6, с. 198].

Про сприйняття допустимості та ефект звикання до злочинності влучно пише А.І. Долгова. Спостерігаються «звикання значної частини населення до організованої злочинності, усе більша співпраця з нею, усе більш компромісне ставлення до рекетирів, діячів тіньової економіки середньої руки – їхня поведінка здається зовсім не страшною в умовах численних матеріалів ЗМІ про приголомшливі фінансові махінації високих посадових осіб, масштаби їхніх розкрадань і використання службового становища для особистого збагачення. Усе це відбувається в умовах відсутності реальної альтернативи

отримання правомірних доходів для безробітних і соціально дезорієнтованих, зuboжilих людей, особливо молодих [7, с. 8]. Описане тут, з однієї сторони, породжує терпимість до злочинності, а з іншої – аналогічну поведінку або ненависть.

Одним із найнебезпечніших симптомів криміналізації суспільства, на погляд В. С. Овчинського, є процес легалізації злочинності, коли за допомогою ЗМІ відбувається дифузне проникнення елементів злочинності в нормальний соціальний організм, коли законослухняному громадянину стає важко відокремити протиправне від злочинного, злочинне від соціально схвалюваного, специфічно кримінальне від повсякденно побутового, – так тісно переплелися і взаємодіють між собою ці явища в реальній і зображуваній ЗМІ віртуальній реальності [8, с. 24]. В даних словах автор вдало зобразив внутрішні процеси особистості під дією інформації про злочинність, як норму чи даність нашого життя.

II. Криміногенний вплив засобів масової інформації як процеси криміналізації та віктимізації.

Слово «вплив» має такі значення: 1) дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета; 2) сила влади, авторитету; державне або інше ділове й політичне керівництво [9, с. 751]. Враховуючи все вище зазначене, криміногенний вплив ЗМІ слід розглядати як процеси криміналізації та віктимізації окремих людей та суспільства загалом, що виражається у формуванні відповідних світогляду і поведінки шляхом інформаційної діяльності.

В запропонованому визначенні містяться дві складові криміногенного впливу: 1) криміналізація та 2) віктимізація. Перший термін зазвичай пов'язаний із визнанням суспільно небезпечних діянь кримінально протиправною поведінкою та формулюванням відповідних складів кримінальних правопорушень у Кримінальному кодексі. Однак, криміналізацію можливо розглядати зі сторони кримінології як процес та результат насичення особистості та суспільства злочинною діяльністю та кримінальною свідомістю [10;11;12].

Криміналізація особистості внаслідок криміногенного впливу ЗМІ на її волю і свідомість, перш за все, означає сприйняття допустимості та нормальності злочинності (в тому числі й за рахунок численності публікацій про злочинну діяльність як звичайну широко поширену соціальну практику) та формування кримінальної ідеології (системи цінностей, поглядів, переконань тощо) і кримінальної психології (спрямованість особистості, настанови на вчинення злочину, сповідування елементів кримінальної субкультури тощо) [3, с. 11].

Кримінальна субкультура як сформована та розвинута система поширюється на суспільство за допомогою ЗМІ. Оскільки культура безпосередньо пов'язана з вихованням, то в процесі передачі (трансляції) її елементів відбувається виховний вплив, що сприяє зміненню соціально обумовлених характеристик особистості. Відповідно, поширення і підвищення ступінь сприйняття інформації, що транслюється ЗМІ, формує систему цінностей у представників різних соціальних груп, що призводить до можливості впроваджувати кримінальні установки, звичаї та традиції у соціальне буття. Трансформація поглядів та системи цінностей автоматично створює у більшій частині суспільства позитивну думку про злочинців та їх діяльність, сприяє криміналізації суспільства, створює віктимність населення [13, с. 74-75].

Друга складова криміногенного впливу ЗМІ – віктимізація. Це перетворення осіб на жертв злочинів [14, с. 116]. Віктимізація особи розглядається як процес перетворення особи на жертву злочину внаслідок віктимної поведінки або нездатності протистояти злочинності [15, с. 3].

Під первинною віктимізацією розуміється завдання матеріальної, фізичної і моральної шкоди жертві безпосередньо в процесі вчинення злочину. Вторинна віктимізація охоплює випадки непрямого заподіяння шкоди жертві, яке пов'язане зі ставленням до жертви соціальної спільності в цілому, осіб із найближчого соціального оточення, органів соціального контролю, посередників і персоналу, що працює з жертвами. Стереотипна упередженість щодо «винності» жертви, грубе, неухажне поводження і негативне

ставлення до неї як до особи, яка чимось заплямувала себе, стереотипи «гріховності» жертви, її запламованість учиненням злочину, приниження її честі і гідності складають перелік типових форм вторинної віктимізації, сприяють відчуженню жертви, її де-соціалізації. Третинна віктимізація жертви злочину становить використання жертви представниками правоохоронних органів і працівниками засобів масової інформації в своїх цілях і з метою проведення кримінальної політики [16, с. 213]. Отже, перетворення особи на жертву кримінального правопорушення є моментом третинної віктимізації.

Дана думка підтверджується словами інших дослідників. Так, проблема віктимізації населення засобами ЗМІ розкривається через процеси третинної віктимізації, а також механізми формування страху перед злочинністю та моральної паніки, ксенофобії, фактично формування ворожості до представників меншин за різними ознаками, створення стереотипів кримінальності окремих представників меншин, та у зворотному аспекті вчинення злочинів ненависті [3, с. 12]. Звернемо увагу, що тут М. О. Д'ячкова вдало описала перетворення особи на жертву в результаті інформаційної діяльності.

Висновки

Таким чином, криміногенний вплив засобів масової інформації – це криміналізація та віктимізація окремих людей та суспільства загалом, що виражається у формуванні відповідних світогляду і поведінки шляхом інформаційної діяльності. Це, з однієї сторони, процес формування протиправних поведінки та свідомості, а з іншої – процес перетворення особи на жертву кримінального правопорушення внаслідок виховання віктимної поведінки або нездатності протистояти злочинності. Знаряддям впливу є інформація, як сукупність відомостей або даних із великою кількістю форм, способів і методів її подачі.

Література

1. Кушнар'юв С. В. Вплив засобів масової інформації на формування правосвідомості неповнолітніх: зарубіжний та вітчиз-

няний досвід. *Соціально педагогіка: теорія та практика*. 2009. №2. С. 24-31.

2. Гриценко С.С. Засоби масової інформації як детермінанти злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 279-281.

3. Д'ячкова М. О. Засоби масової інформації як кримінологічний феномен: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 20 с.

4. Глушко Д. А. Вплив ЗМІ на формування «фонових явищ» злочинності в Україні. *Злочинність у глобалізованому світі* : матеріали XVI Всеукр. кримінол. конф. для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 12 груд. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 5-6.

5. Бодунова О. М., Любавіна В. П. Вплив новітніх інформаційних технологій на динаміку злочинності в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 225-229.

6. Мокряк М. Вплив засобів масової інформації на детермінацію злочинності. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 11. С. 195-198.

7. Долгова А. И. Проблемы разработки стратегии борьбы с преступностью. *Преступность: стратегия борьбы* : моногр. / под ред. А. И. Долговой. Москва : Криминологическая ассоциация, 1997. С. 5-17.

8. Овчинский В. С. XXI век против мафии. Криминальная глобализация и Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности. Москва : ИНФРА-М, 2001. 148 с.

9. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 1. К. : Наукова думка, 1970. 799 с.

10. Валуйська М. Ю. Криміналізація особистості як деструктивний соціокультурний процес. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. №29.

11. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2010. 40 с.

АНОТАЦІЯ

Мета статті – розробити теоретичні засади протидії негативним впливам джерел інформації в частині визначення поняття «криміногенний вплив ЗМІ».

Розглянуто негативний вплив засобів масової інформації на населення. Визначено, що саме вони стали і джерелом, і знаряддям дії на населення, визначають критерії оцінки добра і зла, формують стереотипи поведінки. Часто ці джерела наповнені зображеннями насильства і жорстокості, расової, національної, релігійної та інших видів нетерпимості, драматизації криміногенної ситуації, романтизації злочинної діяльності, шкідливого способу життя (реклама алкогольних напоїв та тютюнових виробів) тощо. Разом перераховане чинить негативну дію на особистість, направляє її на протиправний шлях, викликає страх, сіє паніку, завдає шкоди здоров'ю населення.

Проаналізовано тези про криміналізацію та віктимізацію населення через інформацію. Визначено поняття «криміногенний вплив ЗМІ». Його зміст – це криміналізація та віктимізація окремих людей та суспільства загалом, що виражається у формуванні відповідних світоглядів і поведінки шляхом інформаційної діяльності. Показано, що з однієї сторони, це процес виховання кримінально протиправних поведінки та свідомості, а з іншої – процес перетворення особи на жертву кримінального правопорушення внаслідок виховання віктимної поведінки або нездатності протистояти злочинності. Знаряддям впливу є інформація, як сукупність відомостей або даних із великою кількістю форм, способів і методів її подачі.

Ключові слова: криміналізація, віктимізація, криміногенний вплив, засоби масової інформації, злочинність, жертва, протидія

SUMMARY

The purpose of these papers is to develop theoretical principles of the information sources negative influences counteracting in part of defining 'the media criminogenic influence' concept.

The negative impact of mass media on the population is considered. It is determined that they have become both a source and an instrument of action on the population, determine the criteria for assessing good and evil, form stereotypes of behavior. Often these sources are filled with images of violence and cruelty, racial, national, religious and other types of intolerance, dramatization of the criminal situation, romanticization of criminal activity, harmful lifestyle (alcoholic beverages and tobacco products advertising), etc. Together, this has a negative effect on the individual, directs him to the wrong path, causes fear, sows panic, and harms the health of the population.

Theses on criminalization and victimization of the population through information are analyzed. 'The media criminogenic influence' concept is defined. Its content is the criminalization and victimization of individuals and society as a whole, which is expressed in the formation of appropriate world-views and behavior through information activities. On the one hand, it is a process of education of criminally illegal behavior and consciousness, and on the other - the process of turning a person into a victim of crime because of education of victim behavior or inability to resist crime. The tool of influence is information as a set of information or data with a large number of forms, methods and techniques of its presentation.

Key words: criminalization, victimization, criminogenic influence, mass media, crime, victim, counteraction

дис. . канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2013. 187 с.

14. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К. : Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.

15. Ривман Д. В. Криминальная виктимология : учеб. Санкт-Петербург. : Питер, 2002. 304 с.

16. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминалогические проблемы) : монография. Одесса : Юрид. л-ра, 2000. 336 с.

12. Маслій І. В. Інституційний механізм протидії криміналізації економіки: кримінологічне дослідження: автореф. дис. . канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 19 с.

13. Булатецкий П. С. Влияние средств массовой информации на насильственную преступность (криминалогический аспект):